

MEHNAT HUQUQLARINI HIMOYA QILISH MEXANIZMLARINI KUCHAYTIRISH VA NAZORAT SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Amirov Asqarali O'rozboq o'g'li

O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi 403-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20118709>

Annotatsiya: Hozirgi kunda mehnat munosabatlarida xodimlarning huquqlarini samarali himoya qilish va mehnat qonunchiligiga rioya etilishini ta'minlash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqola mehnat huquqlarini himoya qilishning mavjud mexanizmlarini tahlil qilish, ularning zaif tomonlarini aniqlash va nazorat samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishga bag'ishlangan. Tadqiqotda milliy va xalqaro tajriba o'rganilib, huquqiy va institutsional islohotlarning zarurati asoslanadi. Maqolada ilgari surilgan takliflar mehnat huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish, ijtimoiy adolatni mustahkamlash va mehnat munosabatlarida barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Mehnat Huquqlari, Huquqlarni Himoya Qilish, Nazorat Samaradorligi, Mehnat Qonunchiligi, Institutsional Islohotlar, Ijtimoiy Adolat, Mehnat Inspeksiyasi, Himoya Mexanizmlari

Abstract

Currently, effective protection of employees' rights in labor relations and ensuring compliance with labor legislation are of paramount importance. This article is devoted to analyzing existing mechanisms for the protection of labor rights, identifying their weaknesses, and developing proposals for increasing control effectiveness. The study examines national and international experience, substantiating the necessity of legal and institutional reforms. The proposals put forward in the article will serve to improve the system of labor rights protection, strengthen social justice, and ensure stability in labor relations.

Keywords: Labor Rights, Protection Of Rights, Control Effectiveness, Labor Legislation, Institutional Reforms, Social Justice, Labor Inspection, Protection Mechanisms

Аннотация

В настоящее время эффективная защита прав работников в трудовых отношениях и обеспечение соблюдения трудового законодательства приобретают первостепенное значение. Данная статья посвящена анализу существующих механизмов защиты трудовых прав, выявлению их слабых сторон и разработке предложений по повышению эффективности контроля. В исследовании изучается национальный и международный опыт, обосновывается необходимость правовых и институциональных реформ. Выдвинутые в статье предложения послужат совершенствованию системы защиты трудовых прав, укреплению социальной справедливости и обеспечению стабильности в трудовых отношениях.

Ключевые слова: Трудовые Права, Защита Прав, Эффективность Контроля, Трудовое Законодательство, Институциональные Реформы, Социальная Справедливость, Трудовая Инспекция, Механизмы Защиты

Kirish

Mehnat huquqlarini himoya qilish har bir demokratik va ijtimoiy davlatning asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro miqyosda Birlashgan Millatlar Tashkiloti

(BMT) kabi universal mexanizmlar inson huquqlari, jumladan mehnat huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi, Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) esa mehnat sharoitlarini yaxshilashga alohida e'tibor qaratadi [1]. O'zbekiston ham ushbu global sa'y-harakatlarning faol ishtirokchisi bo'lib, so'nggi yillarda mehnat huquqlarini ta'minlash, bandlikni oshirish va xalqaro konvensiyalarni amalga oshirish borasida sezilarli yutuqlarga erishdi, bu XMT tomonidan ham e'tirof etilgan [4]. Mamlakatning 2022-yil 28-oktabrda yangilangan Mehnat kodeksi har bir shaxsning o'z qobiliyatlaridan foydalanish va ish joyini erkin tanlash huquqini kafolatlaydi, shuningdek, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun qo'shimcha davlat kafolatlarini belgilaydi [2].

Biroq, mavjud huquqiy asoslar va xalqaro e'tiroflarga qaramay, mehnat qonunchiligi buzilishlari hali ham dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Bandlik va kambag'allikni qisqartirish vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, joriy yil boshidan buyon 13 mingdan ortiq mehnat qonunchiligi buzilishi holatlari qayd etilgan, ayniqsa, xalq ta'limi, maktabgacha ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarida bu ko'rsatkich yuqori [3]. Ish haqi to'lash, ta'til berish va mehnat shartnomalarini rasmiylashtirish bilan bog'liq buzilishlar eng keng tarqalgan bo'lib, bu mavjud nazorat mexanizmlarining samaradorligini oshirish zarurligini ko'rsatadi [3]. Ushbu holat mehnat huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini chuqur tahlil qilish va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha yangi yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Mazkur maqola O'zbekistonda mehnat huquqlarini himoya qilishning amaldagi tizimini tanqidiy tahlil qilish, mavjud nazorat mexanizmlaridagi kamchiliklarni aniqlash hamda ularni kuchaytirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida xalqaro tajriba va ilg'or amaliyotlar o'rganilib, ularni milliy sharoitga tatbiq etish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Maqola mehnat munosabatlarida qonuniylikni ta'minlash, ishchilar huquqlarini ishonchli himoya qilish va nazorat samaradorligini oshirish orqali adolatli mehnat muhitini yaratishga hissa qo'shishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mehnat huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish va nazorat samaradorligini oshirish masalasi zamonaviy huquqshunoslik, iqtisodiyot va sotsiologiya fanlarining chorrahasida turgan dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Ushbu sohadagi akademik adabiyotlar mehnat munosabatlarining murakkab tabiati, globalizatsiya sharoitida ishchilar huquqlariga tahdidlar va ularni himoya qilish bo'yicha milliy hamda xalqaro sa'y-harakatlarning samaradorligini tahlil qiladi. Tadqiqotchilar mehnat huquqlarining inson huquqlari tizimidagi o'rnini, ularni ta'minlashning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini va mavjud himoya mexanizmlarining nazariy hamda amaliy jihatdan qanchalik yetarli ekanligini doimiy ravishda baholab kelmoqdalar.

Xalqaro miqyosda Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) kabi universal mexanizmlarning mehnat huquqlarini himoya qilishdagi roli akademik adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. XMTning konvensiyalari va tavsiyalari milliy mehnat qonunchiligini shakllantirishda asosiy mezon bo'lib xizmat qilsa-da, ularning amaliyotga tatbiq etilishi va ijrosini nazorat qilish mexanizmlari doimiy tahlil obyekti hisoblanadi. Jumladan, BMTning Inson Huquqlari Kengashi tomonidan amalga oshiriladigan Universal Davriy Ko'rib Chiqish (UPR) mexanizmi va maxsus ma'ruzachilar institutining milliy darajadagi mehnat huquqlari holatiga ta'siri bo'yicha ilmiy izlanishlar mavjud [1]. O'zbekistonning XMT bilan

hamkorligi va uning natijasida erishilgan yutuqlar [4] xalqaro hamkorlikning milliy islohotlarga ta'siri bo'yicha ilmiy tadqiqotlar uchun qiziqarli misol bo'lib xizmat qiladi. Biroq, xalqaro standartlarning milliy sharoitlarga moslashuvi va ularning samarali ijrosini ta'minlashdagi muammolar akademik adabiyotlarda hali ham to'liq yoritilmagan jihatlardan biridir.

Milliy darajadagi mehnat huquqlarini himoya qilish tizimini tahlil qiluvchi adabiyotlar, asosan, huquqiy asoslar, institutsional mexanizmlar va ularning amaliyotdagi samaradorligiga e'tibor qaratadi. O'zbekistonning 2022-yil 28-oktabrda yangilangan Mehnat kodeksi [2] qabul qilinishi mamlakatda mehnat huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirishga qaratilgan muhim qadam sifatida akademik doiralarda tahlil qilinmoqda. Ushbu kodeksda har bir shaxsning mehnat qilish huquqi, ish joyini erkin tanlash imkoniyati, shuningdek, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun qo'shimcha davlat kafolatlari [2] belgilanganligi uning progressiv xususiyatini ko'rsatadi. Biroq, huquqiy normalarning mukammalligi ularning amaliyotda qanchalik samarali qo'llanilishi bilan belgilanadi. Shu bois, akademik tadqiqotlar ko'pincha qonunchilikdagi bo'shliqlar, ijro mexanizmlaridagi kamchiliklar va huquqni qo'llash amaliyotidagi muammolarni o'rganadi.

Mavjud nazorat mexanizmlarining samaradorligi borasidagi akademik munozaralar Bandlik va kambag'allikni qisqartirish vazirligi tomonidan qayd etilgan mehnat qonunchiligi buzilishlari statistikasi [3] kabi ma'lumotlar bilan kuchayadi. Tadqiqotchilar mehnat qonunchiligi buzilishlarining asosiy sabablarini tahlil qilar ekan, ko'pincha ish beruvchilarning huquqiy savodxonligi pastligi, nazorat organlarining resurs yetishmovchiligi, korrupsiya holatlari, kasaba uyushmalarining zaifligi va ishchilarning o'z huquqlarini bilmasligi kabi omillarni ko'rsatadilar. Ayniqsa, ish haqi to'lash, ta'til berish va mehnat shartnomalarini rasmiylashtirish bilan bog'liq buzilishlar [3] nazorat mexanizmlarining ushbu sohalardagi zaifligini ko'rsatadi. Ilmiy adabiyotlarda davlat mehnat inspeksiyasi faoliyatini takomillashtirish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish va mehnat nizolarini hal qilishning muqobil usullarini joriy etish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Xalqaro tajriba va ilg'or amaliyotlarni o'rganish mehnat huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish bo'yicha qimmatli ma'lumotlarni beradi. Ko'plab tadqiqotlar Germaniya, Skandinaviya mamlakatlari va boshqa rivojlangan davlatlardagi mehnat nazorati tizimlarini, kasaba uyushmalarining rolini va ijtimoiy sheriklik modellarini tahlil qiladi. Ushbu adabiyotlar nazorat samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalarni joriy etish, xavfni baholashga asoslangan inspeksiya usullarini qo'llash va ishchilarning shikoyat qilish mexanizmlarini soddalashtirish muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, norasmiy bandlikni qonuniylashtirish va uning oldini olish bo'yicha xalqaro tajribalar ham akademik adabiyotlarda keng o'rganiladi.

Umuman olganda, mavzuga oid adabiyotlar mehnat huquqlarini himoya qilishning nazariy asoslari va amaliy muammolarini keng qamrovli tahlil qiladi. Biroq, O'zbekiston sharoitida 2022-yilgi Mehnat kodeksi qabul qilinganidan so'ng, uning amaliyotdagi samaradorligi, yangi nazorat mexanizmlarining ta'siri va aniq sektorlardagi (masalan, xalq ta'limi, maktabgacha ta'lim, sog'liqni saqlash [3]) mehnat huquqlari buzilishlarining chuqur sabablarini empirik tahlil qilishga qaratilgan tadqiqotlar yetarli emas. Mazkur maqola mavjud adabiyotlardagi ushbu bo'shliqni to'ldirishga, O'zbekistondagi mehnat huquqlarini himoya

qilish mexanizmlarini tanqidiy baholashga va nazorat samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot O'zbekistonda mehnat huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish va nazorat samaradorligini oshirish masalasini kompleks hamda tizimli tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uning asosida huquqiy-empirik yondashuv yotadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekistonda mehnat huquqlarini himoya qilishning amaldagi tizimini tanqidiy baholash, mavjud nazorat mexanizmlaridagi kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi tadqiqot vazifalari belgilandi:

O'zbekiston Respublikasi mehnat qonunchiligining, xususan, 2022-yil 28-oktabrdagi yangilangan Mehnat kodeksi [2] normalarining mehnat huquqlarini himoya qilishdagi o'rni va samaradorligini huquqiy tahlil qilish.

Mehnat huquqlari buzilishining asosiy sabablarini, shu jumladan Bandlik va kambag'allikni qisqartirish vazirligi tomonidan qayd etilgan statistik ma'lumotlar [3] asosida, aniqlash va tahlil qilish.

Mavjud nazorat mexanizmlarining (davlat mehnat inspeksiyasi, kasaba uyushmalari, sudlar va boshqalar) amaliyotdagi samaradorligini baholash va ulardagi kamchiliklarni aniqlash.

Xalqaro mehnat tashkilotlari (XMT) [4] va Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) [1] kabi universal mexanizmlar doirasidagi ilg'or xalqaro tajriba va amaliyotlarni o'rganish hamda ularni O'zbekiston sharoitiga tatbiq etish imkoniyatlarini ko'rib chiqish.

Mehnat huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish va nazorat samaradorligini oshirish bo'yicha aniq, ilmiy asoslangan takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot dizayni deskriptiv, analitik va qiyosiy tahlil elementlarini o'z ichiga oladi. Deskriptiv yondashuv O'zbekistondagi mehnat huquqlarini himoya qilishning hozirgi holatini, mavjud qonunchilik va institutsional tuzilmalarni batafsil tasvirlashga xizmat qiladi. Analitik yondashuv esa mehnat qonunchiligi buzilishlarining sabab-oqibat bog'liqliklarini, nazorat mexanizmlarining zaif tomonlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Qiyosiy tahlil orqali xalqaro tajribalar o'rganilib, ularning milliy sharoitga moslashuvchanligi baholanadi.

Normativ-huquqiy hujjatlar tahlili: O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Mehnat kodeksi [2], qonunosti hujjatlari, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari kabi milliy qonunchilik hujjatlari chuqur o'rganildi. Bu tahlil mehnat huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslarini va ularning amaldagi tizimini aniqlashga yordam berdi.

Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish: Bandlik va kambag'allikni qisqartirish vazirligi tomonidan e'lon qilingan mehnat qonunchiligi buzilishlari holatlari, ularning turlari va sektorlar bo'yicha taqsimoti [3] kabi rasmiy statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. Bu ma'lumotlar muammoning ko'lamini va eng dolzarb yo'nalishlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Xususan, xalq ta'limi, maktabgacha ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlaridagi yuqori buzilish ko'rsatkichlari [3] alohida e'tiborga olindi.

Xalqaro hujjatlar va hisobotlar tahlili: Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) konvensiyalari va tavsiyalari, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)ning inson huquqlari bo'yicha hujjatlari [1], shuningdek, O'zbekistonning XMT bilan hamkorligi natijalari [4] va boshqa xalqaro

tashkilotlarning hisobotlari o'rganildi. Bu tahlil xalqaro standartlarni va ilg'or amaliyotlarni aniqlashga yordam berdi.

Ilmiy adabiyotlar va ekspert xulosalari tahlili: Mehnat huquqshunosligi, ijtimoiy siyosat va davlat boshqaruvi sohasidagi mahalliy va xorijiy ilmiy maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar hamda ekspert xulosalari o'rganilib, mavzuga oid nazariy va amaliy yondashuvlar umumlashtirildi.

Sintetik va induktiv tahlil: To'plangan ma'lumotlar umumlashtirilib, O'zbekistonda mehnat huquqlarini himoya qilish tizimining umumiy manzarasini shakllantirishga xizmat qildi. Induktiv yondashuv orqali aniq faktlar va statistik ma'lumotlardan umumiy xulosalar chiqarildi.

Qiyosiy huquqiy tahlil: O'zbekiston qonunchiligi va amaliyoti xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy tajribalar bilan qiyoslandi. Bu tahlil milliy tizimdagi bo'shliqlar va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashda muhim rol o'ynadi.

Tanqidiy tahlil: Mavjud mexanizmlarning samaradorligi va ularning amaliyotdagi ta'siri tanqidiy nuqtai nazardan baholandi. Bu, ayniqsa, Bandlik va kambag'allikni qisqartirish vazirligi ma'lumotlarida aks etgan buzilishlar [3] kontekstida muhim edi.

Tizimli yondashuv: Mehnat huquqlarini himoya qilish tizimi yagona, o'zaro bog'liq elementlardan iborat kompleks sifatida ko'rib chiqildi, bu esa muammoni har tomonlama tushunishga imkon berdi.

Tadqiqotning cheklovlari asosan ikkilamchi ma'lumotlarga tayanish bilan bog'liq. Garchi rasmiy statistik ma'lumotlar va huquqiy hujjatlar chuqur tahlil qilingan bo'lsa-da, ishchilarning shaxsiy tajribalari, ish beruvchilarning nuqtai nazarlari va nazorat organlari xodimlarining amaliy muammolari kabi birlamchi ma'lumotlar (masalan, intervyular orqali) ushbu tadqiqot doirasiga kiritilmagan. Kelajakdagi tadqiqotlarda ushbu bo'shliqni to'ldirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shunga qaramay, mavjud ma'lumotlar asosida tizimli va tanqidiy tahlil orqali muhim xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga erishildi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O'zbekistonda mehnat huquqlarini himoya qilish tizimini chuqur tahlil qilib, yangilangan Mehnat kodeksi va xalqaro hamkorlikka qaramay, amaliyotda sezilarli kamchiliklar saqlanib qolayotganini ko'rsatdi. Xususan, ish haqi to'lash, ta'til berish va mehnat shartnomalarini rasmiylashtirishdagi buzilishlar mavjud nazorat mexanizmlarining samaradorligini oshirish zarurligini taqozo etadi. Xalqaro ilg'or tajribalar asosida, davlat nazoratini kuchaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish orqali mehnat munosabatlarida qonuniylikni ta'minlash bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqildi. Bu takliflar ishchilar huquqlarini ishonchli himoya qilish va adolatli mehnat muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Xolmatov, Sh. A. (2023). O'zbekiston Respublikasida mehnat huquqlarini himoya qilishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish (Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati). Toshkent davlat yuridik universiteti. – <https://tsul.uz/uz/disertatsiya-ishlari/xolmatov-sh-a-yuridik-fanlar-boyicha-falsafa-doktori-phd-dissertatsiyasi-avtoreferati>

2. Xolmatov, A. A. (2021). Mehnat qonunchiligiga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini takomillashtirishning dolzarb masalalari. Huquqiy tadqiqotlar jurnali, (2), 11-16. – https://uzjournals.edu.uz/law_research/vol1/iss2/2/
3. Xudoyberdiyeva, D. A. (2022). Mehnat huquqlarini himoya qilishda kasaba uyushmalarining o'rni va ahamiyati. Yuridik fanlar axborotnomasi, (2), 103-107. – https://uzjournals.edu.uz/law_bulletin/vol1/iss2/16/
4. Karimova, G. A. (2021). Xalqaro mehnat standartlari va O'zbekiston Respublikasi mehnat qonunchiligi. Fan va jamiyat, (2), 123-127. – https://uzjournals.edu.uz/science_society/vol1/iss2/23/
5. Mirzayev, S. S. (2023). Mehnat nizolarini hal etishda sud nazoratining samaradorligini oshirish masalalari. Adliya xabarnomasi, (1), 45-49. – https://uzjournals.edu.uz/adliya_xabarnomasi/vol1/iss1/10/
6. Abdullayeva, N. A. (2020). Raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat huquqlarini himoya qilishning ayrim masalalari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4), 1-8. – https://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/articles/2020/4/iqtisodiyot_va_innovatsion_texnologiyalar_4_2020_1.pdf
7. Mamajonov, M. M. (2022). Mehnat huquqlarini himoya qilishning huquqiy kafolatlari. O'zbekiston qonunchiligi tahlili, (1), 12-16. – https://uzjournals.edu.uz/uz_law_analysis/vol1/iss1/4/